

"BUROQ VODIYSI" ROMANIDA TASAVVUFİY KAROMAT VA RAMZLARNING BADIY-POETIK FUNKSIYASI

F.A.Abdullayeva¹

Mas'ul muallif: Abdullayeva Farangiz Azim qizi, Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi.

Accepted: 26 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Abdullayeva, F. A. "BUROQ VODIYSI" ROMANIDA TASAVVUFİY KAROMAT VA RAMZLARNING BADIY-POETIK FUNKSIYASI / F. A. Abdullayeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — T. 9, № 2. — B. 512–516.

1. Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada To'liq Hayitning "Bahouddin Naqshband yoxud Buroq vodiysi qissasi" asarida tasavvufiy karomat va ramzlarning badiiy-poetik funksiyasi tadqiq etiladi. Karomat tushunchasining tasavvufiy mohiyati klassik diniy-irfoniy manbalar asosida yoritilib, uning badiiy matndagi estetik va g'oyaviy vazifalari tahlil qilinadi. Asardagi tushda ayon bo'lish, voqea-hodisalarni oldindan bilish, g'ayritabiiy holatlar hamda tabiat bilan bog'liq ramziy tasvirlarning Bahouddin Naqshband obrazini yaratishdagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, Kalta shayx obrazi misolida karomatning zohiriy namoyishi bilan uning botiniy-ma'naviy mohiyati o'rtasidagi qarama-qarshilik tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida yozuvchi karomatni shunchaki g'ayritabiiy hodisa sifatida emas, balki qahramonning ruhiy kamoloti, axloqiy pokligi, istiqomati va xalq manfaatiga xizmat qilishini namoyon etuvchi badiiy vosita sifatida talqin qilgani asoslanadi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, karomat, Bahouddin Naqshband, "Buroq vodiysi", To'liq Hayit, badiiy obraz, ramz, tarixiy roman, tarixiy poetika, ruhiy kamolot, istiqomat.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ПОЭТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ СУФИЙСКИХ КАРАМАТОВ И СИМВОЛОВ В РОМАНЕ «БУРОК ВОДИЙСИ»

Аннотация. В статье исследуются художественно-поэтические функции суфийских караматов и символов в произведении Тулкина Хайита «Бахауддин Накшбанд, или Повесть о долине Бурак». На основе классических религиозно-суфийских источников раскрывается сущность понятия «карамат», анализируются его идейно-эстетические функции в художественном тексте. Особое внимание уделяется художественной интерпретации вещей снов, предвидения событий, сверхъестественных явлений и символики природы, служащих раскрытию образа Бахауддина Накшбанд. На примере образа Калта-шайха рассматривается противопоставление внешней демонстрации карамата его внутренней духовно-нравственной сущности. В результате исследования обосновывается, что писатель интерпретирует карамат не только как сверхъестественное явление, но прежде всего как художественное средство раскрытия духовного совершенства, нравственной чистоты, стойкости и общественно значимой деятельности героя.

Ключевые слова: суфизм, карамат, Бахауддин Накшбанд, «Долина Бурак», Тулкин Хайит, художественный образ, символ, исторический роман, историческая поэтика, духовное совершенство, духовная стойкость.

THE ARTISTIC AND POETIC FUNCTION OF SUFI MIRACLES AND SYMBOLS IN THE NOVEL "BUROQ VODIYSI"

Abstract. This article examines the artistic and poetic functions of Sufi karamat and symbolic imagery in Tulkin Hayit's Bahauddin Naqshband, or the Tale of the Buraq Valley. Drawing on classical religious and Sufi sources, the study elucidates the mystical essence of karamat and analyzes its ideological and aesthetic functions within the literary text. Particular attention is paid to the artistic representation of revelatory dreams, foreknowledge of events, supernatural phenomena, and symbolic images of nature in constructing the character of Bahauddin Naqshband. Through the figure of Kalta Shaykh, the article also explores the opposition between the outward demonstration of miraculous power and its inner spiritual and ethical essence. The analysis demonstrates that the author interprets karamat not merely as a supernatural phenomenon, but as an artistic means of revealing the protagonist's spiritual maturity, moral purity, steadfastness, and commitment to serving the community.

Keywords: sufism, karamat, Bahauddin Naqshband, Buraq Valley, Tulkin Hayit, literary image, symbol, historical novel, historical poetics, spiritual maturity, steadfastness.

Kirish. Avliyolar hayot yo'li asosida yaratilgan tarixiy-ma'rifiy romanlar syujetida ularning faoliyatiga doir turli karomatlarga ham o'rin beriladi. Bu bir tomondan syujetni to'ldirib, uning qiziqarli bo'lishini ta'minlasa, boshqa tomondan qahramonlarning jamiyat orasidagi ma'naviy mavqeyining yuksakligiga urg'u beradi va xalqning yetakchisi sifatidagi qahramonning yanada yorqin bo'lishiga yordam beradi.

Karomat arabcha "karama" – sharaf, in'om, ulug'lik, ikrom degan ma'nolarni bildiradi. Tasavvufiy atama sifatida esa Allohning valiy bandalariga (avliyolarga) ato etilgan, odatdagi insoniy kuchdan tashqaridagi g'ayritabiiy hodisalarni anglatadi.

Karomat faqatgina Allohning irodasi bilan ro'y beradi, uni avliyo o'z kuchi bilan amalga oshira olmaydi. Karomat avliyoning maqomini belgilovchi eng muhim belgilaridan biri sanaladi. Masalan, Ahmad Yassaviy, Abdulqodir Jiloni, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahror Vali haqidagi manbalarda ularning karomatlari haqida rivoyat va ma'lumotlar keltirilgan. Tasavvuf va mumtoz adabiyotda karomat sohiblari Allohga yaqin, ixlosli va taqvodor kishilar sifatida ulug'lanadi. Olloh taolo bunday bandalariga boshqa bandalarining imyonini mustahkamlash uchun karomatlar beradi.

Karomat va uning mohiyati Qur'oni Karim[1, 624], Hadisi sharif[2, 1536]da, Imom G'azzoliy[3, 942], Najmiddin Kubro[4, 15], Ibn Arabiy[5] kabi tasavvuf ulamolarining asarlarida, Alisher Navoiy[6], Bobur[7] kabi mumtoz adabiyotimiz namoyandalarning kitoblarida yoritib berilgan. Tasavvuf va adabiy manbalarda karomatlar faqat "hayratli voqea" sifatida emas, balki ruhiy poklikning samarasi va belgisi sifatida talqin etiladi.

Mumtoz adabiyotda "karomat" tushunchasi, odatda, qahramonning yoki muallifning o'ziga xos, g'ayrioddiy qobiliyatlari yoki fazilatlarini ifodalaydi. Karomat avliyo (Xudoga yaqin kishilar) tomonidan sodir bo'ladigan favqulodda, g'ayritabiiy voqealar, holatlar, hodisalar[8, 254]dir.

Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat" asarida avliyolarda uchraydigan karomatlarning turlari haqida quyidagicha fikr yuritadi: "Ma'dum ijodi va mavjud i'domi (mavjutlikdan yo'q bo'lish va yo'qlikdan mavjut bo'lish) va mastur amr izhori (yashirin amrning izhori) va zohir amr istori (ko'rinib turgan amrning yashirinishi) va duo istijobati (duo ijobati) va oz muddatda ba'ida masofat qat'i (oz vaqtda uzoq masofa bosish) va hisdin g'oyib ishlarga ittilo' (sezgilardan tashqari ishlardan xabar topish) va andin xabar etmoq va vohid zamonda muta'addid va muxtalif makonga hozir bo'lmoq (bir vaqtning o'zida bir necha xil joylarda bo'lish) va mavto ihyosi (o'likni tiriltirish) va ihyo imotasi (tirikni o'ldirish) va jamodot (jismlar) va nabotot (o'simliklar) va hayvonot kalominiy samo'i (hayvonlar tilini bilish) va ...suv ustida yurumoqdek va havoda sayr qilmoqdek va yemak ul nimaniki, odatan ul g'izo bo'lmag'ay (odamlar yemaydigan yemaklar bilan taomlanish) va hayvonot tasxiri (hayvonlar bilan do'stlashish) va badanda mufrat quvvat izhori andoqki, daraxtni tubidin qo'ng'ormoq, samo' vaqtida (o'zini yo'qotish vaqtida, tanada haddan ziyod quvvat paydo bo'lib, daraxtni ildizidan qo'porish). Va devorni barmoq ishorati bila shaq qilmoq (teshmoq) va ilik ishorati birla muxolifning boshin uchurmoq va daryolarda g'arq bo'ladurg'on kemani tutub, qiroqg'a chiqarmoq va olam hayulosida har ne nav' tasarrufiki, har ne tilasa qilmoq, (olam ahli tilagan ishlar) misli yomg'ur yog'durmoq va yel esturmoq va sel kelturmoq va daf' qilmoq va chuvurtka ofatini daf' qilmoq va har surat bila mutamassil bo'lmoq (turli suratda ko'rinish). Biyobonda sargashta va ovora bo'lg'onlarga rahnamoyiliq qilmoq va dastgir bo'lmoq." [9, 8]

Alisher Navoiy sanab o'tgan karomatlardan tashqari avliyolarda sodir bo'ladigan voqealarni oldindan bilish, ulug' avliyolarni, payg'ambarlarni tushlarida ko'rish, ruhning jismdan ajralishi, nafaslarining va nazarlarining quvvatli bo'lishi, birovning xayolidan o'tayotgan o'y-fikrlarni o'qiy olish kabi g'ayrioddiy holatlar ham kuzatilgan. Bulardan eng ko'p uchraydigan ma'lum bir voqea-hodisalarning avliyolar tushida ayon bo'lishi va birovning fikrini o'qiy olishdir.

To'lqin Hayit "Buroq vodiysi yoxud Bahouddin Naqshband qissasi" romanida Bahouddin Naqshband obrazini xalqdan uzilmagan, oddiy inson kabi ko'rsatishga harakat qiladi. Zero, naqshbandiya ta'limotining asosida "qalbing Ollohda, qo'ling mehnatda bo'lsin" degan g'oya yotadi. Shunga qaramay, muallifning g'oyaviy-estetik maqsadiga ko'ra bir qancha o'rinlarda Bahouddin Naqshbandning karomatlari badiiy yoritilgan sahnalarni ko'rishimiz mumkin. Asarda uchraydigan karomatlarni quyidagicha tasnif qilish mumkin:

1. Tushda ayon bo'lish. Romanda uchraydigan karomatlarning eng ko'pi tush ko'rish bilan bog'liq bo'lgan karomatlardir. Asarda bir kuni Bahouddin hali tariqat yo'liga to'liq kirmagan paytlarda kechqurun Qur'on o'qiyotib tongga yaqin ko'zi ilinadi va bir tush ko'radi: "Hakim ota –Sulaymon Boqirg'oni hazratlari uni notanish darveshning huzuriga boshlab bordi. Yelkalari keng, barvasta, qo'llari yo'g'on; uzun sochli, boshida ming baxya kuloh, qo'lida choqqina hasa; qarashlari o'tli, yashin nuridek uzib olaman deydi." [10, 87] Tiq etgan tovushdan uyg'onib ketgan Bahouddin bomdod vaqti bo'lganligini anglab namozni ado etadi. Nonushta paytida "solih kampir" bo'lgan buvisi Bahouddinga: "– Bolam tush ko'rdingizmi, sal bezovta bo'ldingiz, – dedi." [11, 87] Va uning tushini "Bolam, senga turk mashoyixlaridan nasiba yetar ekan!" [12, 88] deya ta'bir qiladi.

"Nasoyim ul-muhabbat"da ham bu holat quyidagicha keltiriladi: "Xoja Bahouddin hazratlari debdurlarki, bidoyat holda bir kecha Hakim otani, turk mashoyixining kiboridindur, voqe'ada ko'rdumki, bizni bir darveshga siporish qiladur. Uyg'ong'ondin so'ngra ul darveshning surati xotirda erdi va bizga jaddani erdi, solih otamiz onasi, ul voqe'ani alarg'a aytuuq. Dedilar: ey farzand, senga turk mashoyixidin nasibe bo'lg'usidur va men doim ul darveshga tolib erdim" [13, 133]. Vaqt o'tib ko'rilgan tush o'ngidan keladi va Bahouddin Hakim ota xizmatida bo'ladi. Shu o'rinda e'tiborimizni bir jihatga qaratishimiz o'rinlidir. Bahouddinning Hakim otani tush ko'rish tarixiy manbalarda ham berilgan. Mazkur karomatning badiiy ifodalanishida ijodkorning mahorati ko'zga tashlanadi. Ya'ni To'lqin Hayit bunday karomatli tushlarni Bahouddinning Qur'oni Karim tilovatidan so'ng ko'rishini tasvirlaydi. Bunda Bahouddinning tilovati tush voqeasiga bir kirish, ruhiy tayyorgarlik sifatida xizmat qiladi. Qur'on o'qishdan so'ng kelgan tush – ilohiy ishoraning chinligiga dalildir. Bu orqali yozuvchi karomat insonning o'z kuchidan emas, balki Alloh kalomini tilovat qilishi, qalbn poklashidan kelib chiqishiga urg'u beradi. Bahouddinning karomati uning shaxsiy qobiliyati emas, balki Qur'on orqali unga berilgan ruhiy nasiba ekanligini anglatadi. Bundan tashqari karomatli tushlar ko'rilishining Qur'on bilan bog'lanishidan muallifning yana bir g'oyaviy maqsadi ayonlashadi, bu – o'quvchini turli bid'atlardan qaytarish. Ya'ni kitobxon bilib-bilmay karomat sohiblariga meyardan ortiq ixlos qilishi, sig'inishi va xalq orasida uchraydigan turli bid'at amallarning oldi olinishi maqsad

qilinadi. Shu sabab yozuvchi mazkur tushlar bilan bog'liq karomatlarini badiiy qayta yaratish asnosida karomatning ildizi Qur'onda, uni o'qigan qalbdan Allohning belgisi ayon bo'ladi, haqiqiy mo'jiza Qur'onning o'zida degan g'oyalarni ifodalashga harakat qiladi.

Romanda bu kabi tush bilan bog'liq karomatlar bir qancha o'rinlarda berilgan va ularning har biri Bahouddin Naqshband bilan bog'liq qaysidir masalani yoritishga, uning ichki va tashqi olamini batafsilroq yoritishga qaratilgan.

2. Oldindan bilish. Asarga ko'ra Bahouddin Naqshband Amir Temur bilan uchrashib ortga qaytayotganda uning oti Hazratni Qasri Hinduvonga emas, qancha urinishiga qaramasdan dala tomonga olib ketadi. So'ng Bahouddin Naqshband "Bunda ham bir sir bor" deya jilovni qo'yib yuboradi. Ot uni xirmon shopirib, donni yig'ishtirayotgan bir yigitni yoniga olib boradi. Unga Bahouddin "Uyingda jufti haloling kallapocha pishirib turibdi" deydi. Yigit hayron bo'ladi va birgalikda uyiga borishadi. Haqiqatdan ham ayoli kallapocha pishirgan edi. Shundan so'ng Shayx Shodi ismli bu kishi Naqshbandga murid bo'ladi va u bilan bog'liq yana bir nechta karomatlar keltiriladi. Xususan, Bahouddin Shayx Shodi va uning gaplarini doimo g'oyibdan eshitadi va zarur paytda ularning yoniga keladi. Shuningdek, u Shayx Shodining barcha sirlaridan ham ogoh: uning qimorda yutib olib, bekib qo'ygan dinorlarini olib tashlaydi va uni harom luqmadan qutqaradi. Mazkur karomatlar oddiygina oldindan bilish emas, balki ilm va hikmat orqali kelajakni sezish qobiliyatining dalilidir. Shuningdek, ushbu oldindan bilish karomatlarining asardagi yana bir vazifasi Bahouddin Naqshbandning insoniylik fazilatlariga yanada urg'u berish. Qahramon kimgaki yordam zarur bo'lsa, uni g'oyibdan biladi va yordamga boradi. Yuqorida keltirilgan sahnada ham Shayx Shodining xotini uyda hech narsa yo'q ekanligini aytganda bu Bahouddinga yetib boradi va Hazrat xurjunda ko'plab yeguliklar bilan uning uyiga keladi. Ko'rinadiki, yozuvchi karomatlarini turli o'rinlarda va turli voqealar orqali berishda qahramonning tashqi va ichki dunyosini yanada chuqurroq ochishni va uni xalqning yetakchisi va ko'makchisi sifatidagi fazilatlarini yanada yorqinroq yoritishni niyat qilgan.

3. Jonsizlarga jon baxsh etish. Asarning "Ulug'lik arshi sari" deb nomlangan faslida Sulton Xalilning hukmronligi nihoyasiga yetgandan so'ng, qalban bo'shliqqa tushib qolgan Bahouddin obrazini ko'rishimiz mumkin. Aynan shu tanazzul Bahouddinni dunyo va davlat ishlaridan butunlay yuz o'girishiga sabab bo'ladi. Sayyid Amir Kulolning haydashiga qaramasdan, uning ostonasidan ayrimlagan Bahouddinning karomatlarini ko'payaveradi. Nonvoylar mahallasiga xudoyiga ketgan Bahouddin yo'l-yo'lakay mahalla maktabiga kiradi va maktabning holati juda yomonligini ko'rib, xudoyidan keyin mahalla o'g'lonlarini maktab hashariga chaqiradi. Shu yerda maktab domlasining maktabni o'zining daromad manbasiga aylantirgani ma'lum bo'ladi. Bahouddin Hazratlari domlaga nasihat qiladi: "Allohning o'zi kechirsin-u sizdek bir kimsaning bitta nojo'ya harakati tufayli qancha iste'dodli bolalarimiz ozor chekib qolishlari mumkin, o'zingizni o'ylaganingiz mayli, lekin raiyatni ham o'ylang, o'z xalqingiz, o'z qishlog'ingizning kelajagini o'ylang, domla"[14, 201]. Xatosini anglamagan domla Bahouddinga e'tiroz bildiradi va o'tirgan joyida behol bo'lib, bir inqillab chap yoniga gurs etib yiqiladi. Maktab qorovuli bo'lgan Hakim domlaning boshini tizzasiga oladi va "Omonatlarini topshirdilar, shekilli"[15, 201] deb aytadi. Bahouddin "Allohning o'ziga tavakkal qilib, o'ng qo'lini domlaning peshonasiga qo'ygan edi, oradan biror lahza o'tib, u ikki bora aksa urib, ko'zini ochdi. Ana sizga karomat! Ishonmaganlarning dili kuydi, ishonganlarning qalbi yorishdi. Yigitlar: «Tirildi, tirildi», deb uvlab yuborishdi." [16, 202] Bahouddin ruhiy kuchi yordamida Ollohning inoyati bilan o'lim yoqasida turgan domlani hayotga qaytaradi. Asarda bu voqea Bahouddinning ruhiy kamolot boshqichiga yetganiga ishora tarzida berilgan. To'lqin Hayit Bahouddin Naqshband obrazini yaratishda, xususan, uning karomatlarini ochib berishda juda ehtiyotkorlik bilan so'z qo'llaydi. Kitobxon ko'zida avliyolarni ideallashtirmaslik uchun karomatlar avliyolarning istagi bilan emas, faqatgina yaratganning xohish irodasi bilan sodir bo'lishiga urg'u beradi. Yuqoridagi parchamizda ham buni yaqqol ko'rishimiz mumkin. Ijodkor "Allohning o'ziga tavakkal qilib" jumlasini qo'llash orqali bunday maqsadga erishadi.

Romanda keltirilgan karomatlar aksariyat hollarda tabiat tasvirlari uyg'unligida beriladi va buning ham o'ziga xos badiiy-estetik va tasavvufiy-ramziy vazifalari mavjud. Avvalo, ilohiy qudratning ko'rinishi – karomatning ilohiy manbadan kelishini tabiat ham tasdiqlaydi. Ikkinchidan, matnning estetik ta'sirini oshiradi, tabiat hodisalari karomatga obrazlilik, poetik ohangni kuchaytiradi. Uchinchidan, tasavvufiy ramzlarga ishora qiladi. Tabiat unsurlari (qush – ruh ramzi, shamol – ilhom, yomg'ir – rahmat, daraxt – hayot va baraka) orqali karomatning irfoniy mazmuni ochiladi.

Xulosa. Adabiyotda karomat obrazlarni yuksaltirish, ularni ilohiylik bilan bog'lash vositasi sifatida ishlatiladi. Karomat tasvirlari ko'pincha ramziy-estetik shaklda: nur, tush, tabiat uyg'unligi orqali beriladi. Bu usul qahramonning oddiy inson emas, balki xalqni uyg'otuvchi, ruhiy peshvo ekanini ko'rsatadi.

Qusam Shayx va Sayyid Amir Kulolning vafotidan so'ng, Bahouddin Naqshband o'zini yuragidan bir parcha uzilgandek his qilib turgandi. Odamlar qurshovida, savollarga ko'milgan Hazratning yoniga "Kalta shayx degan yalaloq yuz kishi o'zini ko'rsatish uchun uning yoniga qushday uchib keldi." [17, 354] Muridlar shu paytgacha Buxoro sharifda piri murshidlaridan boshqa karomatgo'y yo'q, deb o'ylardilar. Kalta Shayxning uchishini ko'rib hamma hayratda edi. "Xoja Bahouddin hazratlari yoniga kelib qo'ngan Kalta shayxning mag'rur boqayotgan yuziga qiyo ham boqmadi, uning uchib kelgani chaqaga ham arziymasdek tuyuldi, odam bolasining uchishiga ilk guvoh bo'lgan olomonning ko'zlarida hayrat raqsga tushayotgan edi." [18, 354] Karomatning asl mazmun-mohiyatini juda yaxshi anglagan Bahouddin Naqshband bu holatga e'tibor ham bermaydi.

Kalta shayx obrazi orqali muallif karomatning tashqi, namoyishkorona shaklini ko'rsatadi. Uning "qushdek uchib kelishi" jismoniy, vizual ta'sirga ega bo'lgan holat bo'lsa-da, Xoja Bahouddin uni ma'naviy jihatdan mutlaqo qiymatsiz deb baholaydi: "Sening bu karomatingni oddiy chivin ham bajara oladi! Tashqi ko'rinish bezak bo'lolmaydi, mohiyatga tushunmabsan, Shayx! Kibr - manmanlikdir. Biz kashfu karomat uchun emas, istiqomat uchun yaratilganmiz! Bu uchishingdan odamlarga biror foydang bormi? Yo'q! Menga maqtanish uchun uchgan bo'lsang, yutqazding! Hayf senga shuncha ne'mat!" [19, 354] Bu fikr orqali karomatning tashqi ko'rinishi emas, undagi ma'naviy maqsad va insonlarga foyda

keltirish xususiyati asosiy mezon ekani ta'kidlanadi. Ijodkor tomonidan asarga kiritilgan Kalta Shayx obrazi karomatning asl mazmun-mohiyatini o'quvchiga anglatish uchun keltiriladi. Karomat oddiy mo'jizaviy harakat yoki g'ayritabiiy qobiliyat sifatida emas, balki insonning ma'naviy kamoloti, ichki holati va axloqiy pokligi bilan chambarchas bog'liq tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Demak, muallif karomatni shakl emas, mazmun kategoriyasi sifatida talqin qiladi.

Asarda karomat kibr (manmanlik) bilan qarama-qarshi qo'yiladi. Kalta shayx karomatni o'zini ulug'lash, odamlar orasida obro' qozonish vositasiga aylantiradi. Bu esa tasavvuf ta'limotiga zid holat hisoblanadi. Xoja Bahouddin karomatni maqsad emas, balki tasavvufiy yo'lda ehtimoliy holat sifatida baholaydi. Ya'ni, haqiqiy avliyo karomatni izlamaydi, uni namoyish etmaydi, agar u berilsa ham, uni yashiradi. Muallif karomat masalasini faqat shaxsiy ma'naviy kamolot bilan emas, balki jamiyatdagi barqarorlik va ixtilof masalasi bilan ham bog'laydi. Kalta shayxning karomati Buxoroi Sharifda nizo, ikkilanish va adovatni kuchaytiradi. Shu jihatdan, karomatning haqiqiyliги uning ijtimoiy natijasi bilan baholanadi. Bu yerda karomat foyda, tinchlik va ma'naviy birlikka xizmat qilmasa, u salbiy hodisaga aylanishi mumkinligi ilmiy-falsafiy ruhda asoslanadi. Abu Nasr Sarroj "Al-Luma'" asarida karomat insonlarni haq yo'lga yaqinlashtirmasa, u fitnaga sabab bo'lishini qayd etadi³. Asarda aynan shu holat tasvirlanib, karomat insonlarni haqiqatga emas, hayrat va ixtilofga yetaklayotgani tanqid qilinadi.

"Juma kuni, oftob yuzini xira bulutlar tutgan palla edi. Odamlar endigina namozdan chiqishgan, bir-birlari bilan xayr-xo'shlashib, manzillari tomon ketishayotgan edi. Kalta shayx bukchaygancha Xoja Bahouddinning yo'lini to'sdi.

– Hazrat, faqat siz emas suyukli, bizning ham haqqimiz bor. U qo'llarini osmonga ko'tarib, uchishga chog'landi. Bir zumda atrofni tuman odam bosdi: ko'zlarda hayrat, lablar yarim ochilgan, har kimning nigohida nima bo'larkin degan savol nazari bor edi. Xoja Bahouddin:

– Albatta, albatta haqingiz bor, - dedi muloyim ohangda. Kalta shayx qo'llarini ko'tardi:

– Biz bilan ucha olasizmi? Xoja Bahouddin yuzlarini teskari burdi:

– Bizda maqtanadigan hech vaqo yo'q! Kalta shayx qattiq qahqaha urdi va qo'llarini jahl bilan silkidi.

– Karomat degani bunaqa bo'ladi! Qo'lini yanada qattiqroq silkib osmonga ucholdi. Olomon qah-qah kuldi. Kalta shayxning ko'zlaridan g'azab- U qo'llarini irg'idi, lekin olovi o'tildi:– Mendan kulyapsizlarmi? Yomg'ir tomchiladi. Xoja Bahouddin uyga shoshildi. Kalta shayx uning oldiga yugurib o'tdi-da, qo'llarini silkiganicha osmonga irg'idi, ammo bu safar unda karomat ro'y bermadi; maqtanganning holiga voy: birov angladi, birov anglolmay qoldi, gup etgan tovush yerni titratdi, kimdir dedi, Xoja Bahouddin o'zini ortga oldi: Kalta shayx uning oyog'i ostida cho'zilib yotardi. Boshiga simobiy salla o'ragan yigit:– Shayxim? - deya uning boshini ko'tardi. Kalta shayxning lablari ko'karib, ko'z qovoqlari ichiga cho'kkan edi.– Shayxim, ko'zingizni oching! - dedi yigit hayajonlanib. Oppoq soqolli qariya uning yoniga cho'kib, shayxning qo'l tomirini ushlab ko'rdi:– Omonatlarini topshirganga o'xshaydi, Alloh rahmat qilsin!"[20, 354] Kalta shayxning halokati ramziy ma'noga ega. Muallif bu voqea orqali karomatni maqtanchoqlik vositasiga aylantirishning oqibatini ko'rsatadi. Xoja Bahouddinning: "O'zi berdi, o'zi oldi!" degan xulosasi karomat Allohning omonati ekanini, uni inson xohishiga ko'ra boshqarib bo'lmasiligini anglatadi va ilohiy omonat konsepsiyasini ifodalaydi.

Asarda karomat tushunchasi badiiy obrazlar orqali tasavvufiy-axloqiy mezonlar asosida qayta talqin qilinadi. Muallif karomatni: tashqi mo'jiza emas, kibr vositasi emas, obro' orttirish quroli emas, balki insonning ichki kamolotiga bog'liq, foyda keltiruvchi, yashirin holat sifatida ko'rsatadi. Shu orqali asar karomat haqidagi xalqona tasavvurlarni tanqid qiladi va uning haqiqiy ma'naviy mohiyatini ochib beradi. Karomatni g'ayritabiiy hodisa yoki mo'jiza sifatida emas, balki ma'naviy kamolot, axloqiy poklik va istiqomat (barqaror ruhiy holat) bilan bog'liq holda ifodalaydi. Bu yondashuv klassik tasavvuf manbalarda shakllangan karomat haqidagi ta'limot bilan uyg'unlik kasb etadi. Asarda Kalta shayx obrazi orqali karomatning zohiriy (ekzoterik) ko'rinishi namoyon qilinadi. Uning havoda uchishi xalq orasida hayrat va e'tibor uyg'otadi, biroq bu holat karomatning haqiqiy mohiyatini anglatmaydi. Xoja Bahouddin Naqshband timsolida muallif karomatning botiniy (ezoterik) mazmunini ilgari suradi. Zero, tasavvufda karomat maqsad emas, balki so'fiylik yo'lida ilohiy irodaning ehtimoliy natijasidir.

Imom Qushayriy "Ar-Risola al-Qushayriyya" asarining "Karomat al-avliyo" bobida karomatning avliyolarda zohir bo'lishini mumkin hodisa sifatida izohlaydi. Muallifning qayd etishicha, karomat odatdan tashqari tarzda zohir bo'ladigan, valiy holatining rostligiga dalolat qiluvchi hodisadir. Shuningdek, asarda mo'jiza va karomat farqi izohlanib, payg'ambarlar mo'jizani izhor etishga buyurilgani, valiy esa karomatni berkitishi va yashirishi lozimligi ta'kidlanadi.[21, 520–521] Asarda Xoja Bahouddinning karomatni inkor etishga yaqin munosabati aynan shu an'anaviy tasavvufiy qarashga tayanadi. Asarda karomat va kibr o'rtasidagi qarama-qarshilik alohida ta'kidlanadi. Kalta shayx karomatni o'zini namoyon qilish, ijtimoiy nufuz orttirish va raqobat vositasi sifatida qo'llaydi. Bu esa tasavvuf axloqiga mutlaqo zid holat hisoblanadi. Chunki kibr nafsning eng xavfli ko'rinishlaridan biri bo'lib, u insonni haqiqatdan uzoqlashtiradi.

Imom G'azzoliy "Ihyo ulum ad-din" asarida ayrim ibodat ahlining o'zini boshqalardan afzal ko'rishi, unga yetgan holatlarni karomat deb talqin qilishi kibr va g'urur belgisi ekanini ko'rsatadi. Muallif bunday holatni "mag'rurlarning aqidasi" sifatida baholab, haqiqiy orif kishi o'z amaliga suyanmasligi, aksincha, o'z holidan xavfda turishi lozimligini ta'kidlaydi.[22, 245–246] Xoja Bahouddinning "Biz kashfu karomat uchun emas, istiqomat uchun yaratilganmiz" degan fikri ham aynan shu g'oyaning badiiy ifodasidir. Bu yerda istiqomat karomatdan ustun qo'yilayotgan asosiy ma'naviy me'yor sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri / Tarjima va izohlar muallifi: Shayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009. – 624 b.

- [2] Imom al-Buxoriy. Al-Jome' as-sahih. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2021. – 1536 b.
- [3] Al-G'azzoliy A.H. Ihyo ulum ad-din. – Qohira: Dar al-Ma'rifa, 2001. – 942 b.
- [4] Shayx Najmiddin Kubro. Usuli ashara. – Toshkent: O'qituvchi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005. – B. 15.
- [5] Ibn Arabiy. Al-Futuh al-Makkiyya. – Elektron manba: Internet Archive.
- [6] Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. – Ziyoz elektron kutubxonasi.
- [7] Bobur merosi bo'yicha elektron manba. – Baburid elektron portali.
- [8] Navoiy asarlari lug'ati. To'ldirilgan va tuzatilgan ikkinchi nashr / Nashrga tayyorlovchi S. Rafiddinov. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – B. 254.
- [9] Navoiy A. Nasoyim ul-muhabbat. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 17-tom. – Toshkent: Fan, 2001. – B. 8.
- [10] Hayit T. Bahouddin Naqshband yoxud Buroq vodiysi qissasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – B. 87.
- [11] Hayit T. Bahouddin Naqshband yoxud Buroq vodiysi qissasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – B. 87.

